

vansko poreklo — kar je mogoče — potem vam seveda vizuma ne bodo dali . . . Pojdiva!«

Tajnik je naznanil, da so prišli drugi gostje. Tito je vstal in me z lahkotnim, tekočim gibom povabil, naj ga spremim. Ko sva napravila že polovico poti do vrat, pa me je ustavil in je, zroč v opoldanski žar sonca, ki ga je bilo videti skozi nezagrjena okna, po vsem videzu nekaj premišljeval kakih deset ali petnajst sekund.

»Danes je torek,« je nato rekel. »Ali bi ne mogli spremeniti svojih načrtov tako, da bi bili v soboto zvečer še tukaj?«

Dejal sem, da bi ne mogel. »Z bratom odpotujeva nocoj proti Ljubljani. Čaka me mati; že šestnajst let je nisem videl.«

Tito je prikimal. »Seglo mi je v misel, da bi lahko priredil večer in povabil dvajset ali trideset naših pisateljev, na videz, da bi počastil vaš prihod, v resnici pa, da bi razpravljali o raznih stvareh. Odkrito povedano, naši pisatelji ne ustvarjajo nič pomembnega. Tudi tovariš Kardelj si dela glede tega skrbi. Zadnjič smo se pogovarjali o tem. Ne vem, kaj je narobe. V stari Jugoslaviji se ni mogel skoraj nihče preživljati s samim pisanjem; menda je bil Krleža edini resni pisatelj, ki je živel od tega. Zdaj so pesniki, romanopisci in časnikarji dobro plačani za vse, kar napravijo; pravzaprav prejemajo velikanske honorarje za knjige, ki so jih napisali pred vojno in jih zdaj ponatiskujejo, ampak . . . Ali je še prezgodaj, da bi smeli pričakovati veliko literaturo? Ali se pisatelji ne počutijo svobodne? Želim, da bi bili svobodni, da bi pisali vse, kar želijo, dokler je pošteno.« Premolknil je in se spet zamislil.

»Svoboda — poštenost,« sem rekel, »za pisatelje ni skoraj nič težjega, kakor da to dosežejo in izvajajo. Tudi v Ameriki. Še posebej v razdobju, ki ga zdaj doživljamo. Zlasti svoboda in poštenost skupaj. O vsakem teh pojmov imamo različne definicije. Ampak vrag vzemi vse to,« sem pristavil po angleško. »Nisem dovolj priseben, da bi se lahko v vse to spuščal.«

Titov smehljaj je bil skoraj tak, kakor da se je namrgodil.

»Zdi se mi, da mi ta mož ugaja,« sem pomislil.

Iz malo predelanega pisma prijatelju v Kalifornijo

Louis
Adamič

Ko sem iz Beograda prišel v Slovenijo, me je nadvse zanimal Tito. Vprašal sem, kakšen človek je, dva pisatelja, s katerima sem se seznanil v letih 1932—1933 in o katerih sem mislil, da sta bržkone zbrala nič koliko nadržanosti o njem — eden od njiju je bil Josip Vidmar, ki je leta 1943 predlagal, naj Tita postavijo za maršala Jugoslavije, in je zdaj njegov prijatelj. Čudno je bilo, da so ju moja vprašanja presenetila in spravila v zadrego. Nista mi mogla povedati ničesar konkretnega, posebnega ali zanimivega. Nikjer nisem našel življenjepisnega gradiva, ki bi ga bilo vredno brati. Nihče se ni domislil, da bi ga bilo treba zbrati. Doma ga očitno ne

potrebujejo, zunaj dežele pa zelo neradi objavljajo dejstva o Titu in drugih voditeljih.

Eden izmed razlogov, zakaj jim ni do tega, da bi spravljali v javnost podatke o Titu, da bi brskali po začetku njegove poti, razčlenjevali njegove vrline in pomanjkljivosti in primerjali njegove dobre lastnosti z njegovimi slabostmi, je ta, da komunisti ne verjamejo v pomembnost posameznih voditeljev; torej je Tito enakovreden kakemu egiptovskemu kralju, ki je tudi bog, in Mesiji, vendar z neko zelo pomenljivo razliko, da namreč ni oddaljen od ljudi, temveč se z njimi soznači.

To pa je mogoče pojasniti tudi tako, da je med revolucijo, ki se je pričela leta 1941 — in še zmerom vlada v Jugoslaviji, celo s pospeškom — bila konspiracija tako dolgo teoretična in praktična nujnost, da se tega še zmerom niso odvadili. Raziskujočih ali radovednih vprašanj o Titu in drugih vrhovnih voditeljih nihče ne postavlja, kar je z ameriškega gledišča, zlasti če si slučajno pisatelj, nekaj prav vznemirjujočega. V Združenih državah so ljudje hlastali po osebnih, zaupnih nadrobnostih o Franklinu Rooseveltu, ni pa bilo velikega javnega zanimanja za njegova resnična gibala. V Jugoslaviji velja ravno nasprotno. Tito? Tukaj je — zakaj vpraševati, kako je prišel in kako je ubral svojo pot in kaj mu ugaja za zajtrk in kakšen oče je svojemu sinčku? Popolnoma v redu je, ne? A ni to tako na dlani kot Cyranojev nos? Torej čemu brskati po njegovem življenju? Vsi vedo, da »prihaja iz ljudstva«.

Stavki, kot je ta: »prihaja iz ljudstva«, imajo tukaj svoj natančno opredeljeni pomen, toda večidel v subjektivnem obsegu, veljavnem samo za to deželo. Sodim, da velja to tako za voditelje kot za preproste ljudi. Ni jim jasno, da na Zahodu le redkokdo ve, kaj pomeni to, da nekdo »prihaja iz ljudstva«.

Ceprav tvegam, da te bom še bolj zmedel, ti povem, da je Tito hkrati človek in simbol za »vse«, abstrakcija »vsega«, kar je bilo in še bo v Jugoslaviji. Kje se neha simbol in kje se pričinja človek, ali obratno, je težko povedati. Tito je vir prihodnosti. Videti njega ali njegovo sliko ali sploh vedeti, da je tukaj, navdaja veliko število ljudi (ne vseh) s čudnim zadoščenjem. To jih navdaja s čustvom, da so del nečesa; ne samo zato, ker je »on nekdo, torej sem jaz nekdo«, temveč ker oni pomenijo tisto, kar sestavlja njegovo osebnost, in to tudi vedo.

Tito ne ve veliko o Združenih državah, zanimajo pa ga zelo, kakor tudi vse drugo, ameriška tehnologija in napredne sile v ameriškem življenju. Kot marksisti so nešteto stvari analizirali tako, kakor se, po moji sodbi, ne ujema zmeraj z resničnostjo. Vendar niso dlakocepili glede mnogih točk, ki sem jih poskušal pribiti: ena teh je bila, da je marksizem preveliko poenostavljanje. Seveda so se strinjali, ko sem dejal, da je ameriški družbeno gospodarski sistem s svojimi čudesi, s svojo dinamiko in problemi, ki se brez konca in kraja kar kopičijo drug vrh drugega, ekspanzionističen, ali po marksističnem učbeniku imperialističen; da je tudi »hladna vojna« takšna ekspanzionistična čarovniška ukana, ki jo morajo uporabiti zdaj ali pozneje, in da bi, če bi izbruhnil mir, ameriško gospodarstvo zdrknilo v takšen

prepad, da bi se vsa podoba sveta spremenila v slap, ki drvi skozi sotesko . . . Nečesa jugoslovanski voditelji niso mogli razumeti — da delavske organizacije v Združenih državah podpirajo politiko hladne vojne. Bojim se, da jim tega nisem pojasnil posebno zadovoljivo. Prav nič laže se ni pomeriti z ustaljeno šablono marksističnega umovanja v Jugoslaviji kakor bojevati se zoper histerijo v Ameriki.

Obnoviti pogovor, med katerim je enajst mož dalo duška svojim mislim in čustvom (kakor med kosilom pri Titu), je precej zahtevna naloga. Jedro njihovega mišljenja se je izražalo v misli, da je prihodnost razpeta med »zahodni kapitalizem« in »vzhodni komunizem«, ki vsak od njiju deluje pod geslom, da mora zadržati drugega, čeprav imata več skupnega, kakor navadno domnevamo, ne glede na to pa je verjetno, da bosta trčila drug v drugega in povzročila svetovno katastrofo. Kdaj? Ne še takoj, misli Tito, morda še mnogo let ne — razen po naključju, sicer pa šele tedaj, ko bodo velike sile tehnično pripravljene z novim orožjem in »nasprotnim« orožjem. Po Titovi sodbi »naslednja vojna« ni neogibna. Nařodi sveta si je ne želijo. Siti so vojne in hočejo imeti možnost, da svoje življenje preživijo v miru. Take so svetovne množice v revolucionarnem kipenju in so polne protislovne dinamike, zaradi katere morajo po besedah Karla Marxa in Bernarda Barucha prej ali slej povzročiti eksplozijo. Ko sem poslušal Tita in druge voditelje in jih gledal, sem čutil, da se ne morejo odpovedati svojemu osrednjemu cilju: graditi socializem. To je videti idealistično. Pravijo, da je tudi praktično — edina praktična politika.

Vendar ne bi mogel reči, da se mi zdijo kristalno jasni ali nadvse natančni, kadar opredeljujejo svoj cilj. Nasprotno. Medtem ko smo se pogovarjali, je fraza »graditi socializem« ob najmanjši provokaciji planila iz tega ali drugega. Za začetek pomeni zanje socializem industrializacijo in elektrifikacijo, tako da bi Jugoslovani mogli postati gospodarji lastne dežele: to je videti logično v zelo preprostem smislu. Vendar se mi zdi, da je le malo razumske logike v načinu, kako se razvijajo ali ne razvijajo razmere. Najbolj jasno vidim prvobitno težnjo k izboljšanju usode ljudi: precejšnje število nekdanjih revežev je že zdaj veliko na boljšem, medtem ko je relativno majhno število nekdanjih bogatašev na slabšem. Jugoslavija ni nikdar imela številnega meščanskega razreda; ker torej nima kapitala, se lahko industrializira samo z revolucijo, v socializmu, s kolektivnim delom, in tako, če vlada prevzame vse naravno bogastvo dežele, osnuje načrt, izuči kadre tehnikov, organizira sedanjo generacijo v delovne brigade, v delovne skupine udarnikov in navduši mladino, da bo delala veliko več, kakor so kdaj poprej delali ljudje.

Po svojem notranjem bistvu in široko zasnovanih nagibih je industrializacija Nove Jugoslavije v socializmu prvobitno protiimperialistična — nadaljujoča se akcija, ki se opira na svoje naravno bogastvo, zavračujoč sunke in pritiske velikih sil, ki jih narekujejo pohlep in preplah. Javna in zasebna čustva in misli in odnosi, ki so v zvezi s to akcijo, utripajo od obetov — ne za vsakogar, vendar za veliko število ljudi, ne za jutrišnji dan, temveč za

obdobje, ki bo nastopilo šele čez mnogo let. Mnogi ljudje, ki so udeleženi pri tem, so našli sami sebe, ali vsaj to mislijo, kar je trenutno že zelo veliko — dovolj. Ljudje čutijo, da so zaposleni z nečim, kar je vredno delati, da delujejo za veliko stvar. Ne živijo udobno ali sproščeno, še daleč ne. Življenje je trdo, delo utrujajoče; »težnja za srečo«, ki ji sledi nešteto posameznikov v Ameriki, je tukaj neznan šport. Toda nekateri Jugoslovani, morda večina mladine, dojemajo obrise okvira, ki bo nekoč obkrožal novo sliko. V tej sliki bodo vsi delovni ljudje, vsi proizvajalci imeli svoj prostor kot posamezniki in kot člani družbe in možnost za celovito smotno življenje ter ustvarjalno svobodo.

To so kaj velike besede, vem, vendar mislim, da zajemajo jugoslovanski pogled na prihodnost (če izvezemo »naslednjo vojno«). In mislim, da tudi izražajo upe ljudi na Kitajskem, v vsej Aziji in morda v vsej Afriki in v velikem delu Latinske Amerike in v različnih oblikah in stopnjah v ZDA in SZ.

Tako »zahodni« tisk kot kominformska propaganda sta označila Tita kot domišljavega megalomana. Res je ponosen, morda še preveč očitno. Toda to je morda le blesk na površju. Še daleč ga ne opiše. Zelo mnogostranski je. Kar zadeva njegov osebni čar, ga ima toliko, da bi lahko sklatil z njim ptiče z dreves, kadar ga vsega uporabi. Tito ni diktator v smislu, v kakršnem uporablja to ameriški tisk, in ne diktator tistega kova, kakor domnevamo, da je Stalin, ali diktator latinskoameriške vrste. Njegova narava ni tako ustvarjena, razen če se korenito ne motim in če vse, kar sem doslej videl in slišal, kratko malo ne drži.

Med dolgim razgovorom pri kosilu je enkrat s precej kislim izrazom poslušal neki moj nerodni poskus, da bi ga podražil, češ da je diktator, nato se je nenadoma nasmehnil in rekel: »Rad bi videl človeka, ki bi poskušal biti v tej deželi diktator in bi mogel upati, da bo dolgo živel.«

To ne pomeni, da je demokrat v najboljšem ameriškem, jeffersonskem pomenu. To nikakor ni. Spričo tega, da je zrastel na Balkanu in izvedel revolucijo, ki ji je bilo v oporo dejstvo, da obstaja Sovjetska zveza, bi bil prav težko takšen.

Možje okrog Tita? Napravili so težko pot z njim, z revolucijo, skozi mučilnice in ječe stare Jugoslavije in v štiriletnem vojaškem spopadu, ki si ga Amerika in zahodna Evropa in večina drugega sveta le težko predstavljajo. Medtem ko sem petero teh ljudi opazoval v isti sobi z njim, sem čutil, da bi nosili v sebi, če bi se mu zgodilo karkoli, Tita še nadalje kot simbol. Toda vsekakor bi nobeden izmed njih brez njega veliko ne pomenil. Pa tudi on bi brez njih ne bil tisti »Tito«, kakršen je, če bi to sploh bil. Z njim vred sestavljajo vodilni kolektiv ali skupino.

Nihče, kdor bi se sešel s to skupino, kakor sem se jaz — v tako ugodnih okoliščinah, ki so njim in meni omogočale, da smo se drug drugemu odprli — bi ne mogel dvomiti o njihovi poštenosti, inteligenci in pridnosti, pa tudi ne o tem, da jih vodijo velika ideja in cilj in močna vera. S tem še nočem reči, da morda niso kar precej daleč od popolnosti kot posamez-

niki, politiki, funkcionarji (doslej še nimam trdne osnove, s katere bi jih lahko presojal v tem pogledu, ampak nekateri so kratko malo nabiti z osebnostjo). O njihovih metodah in postopkih bi bilo mogoče razpravljati, kakor tudi o socializmu kot filozofiji in programu. Vendar ni mogoče zanikati, da hočejo ljudem dobro, da hočejo vcepiti spoštovanje do samega sebe tudi najmanjšemu človeku, pametno uporabiti velike naravne vire dežele, vztrajati pri tem, naj drugi spoštujejo njihovo državo, napraviti iz nje šahista, ne pa kmeta na šahovnici v strašni igri, ki je pred nami.

Iz knjige Orel in korenine. Prevedla Mira Mihelič, 1970.

Podoba v pesmi

Mihailo Lalić Med mnogimi pesmimi o Titu, ki jih poje ljudstvo, govorijo nekatere lepe in skromne veliko o človeku naših dni.

Mogoče zato, ker niso bile sestavljene za kakšno mizo, pod svetilko, po slovničnih in metričnih pravilih, na poli papirja, kot mnoge druge. Mogoče zato, ker so nastajale v težkih dneh v tišini žarečih svitanj pred bitkami in ob rdečih svobodnjaških večerih.

Velike in ljube stvari so v njih povedane z malo besedami — da lahko misli širijo peruti, da ostaja podobam obširnost prostora, da lahko vsakdo za svojo človeško željo in upanje najde prostor in izraz.

Celo v najbolj preprostih zablešči žarek in zatrepeta zvok, ki povezuje z magičnim carstvom poezije — v krajiških, v moravskih, v dalmatinskih; ali pa recimo v dveh preprostih stihih bosanskih mladeničev in deklet, ki so ju prinesli s hribov:

Tovariš Tito, sprejmi nas vse
v vrste partizanske . . .

V tem je mnogo več, kot se zdi, da je mogoče zapisati v dveh stihih — skromna prošnja in odločna obljuba, večna bol preteklosti in trdno upanje v prihodnost so združeni in zlit, združeni v melodiji in rôjih svetlih podob, ki kot čebele obletavajo sočni grozd pesmi.

Kot da pripovedujejo s to pesmijo:

Prihajamo iz zatočišč v planini, iz pokolov in požarov, ustaški noži in četniška bodala prežijo za nami, grozijo nam nemška taborišča in italijanski pokoli in smrt od lakote, mi pa smo tako slabotni in neuki, nedorasli in nemočni; dolgo smo že lačni, obutev je raztrgana in nimamo več oblek, obrazi so nam potemneli, lepota je izginila z njih, pogled na nas bolj odbija kot privlači — sprejmi nas Ti, ki si besedo Tovariš povzdignil nad vse nagovore, Ti edini varuh preganjanih!